

ВСЛ. РУСАЛЬСЬКИЙ

Сонячні
дзвоны

оповідання

1946

ВОЛ. РУСАЛЬСЬКИЙ

СОНЯЧНІ ДЗВОНИ

ОПОВІДАННЯ

НІМЕЧЧИНА — 1946 — АВГСБУРГ

Обкладинка роботи арт.-малярки
Ірини Банах - Твердохліб
Заставки - ініціали маляра
Володимира Прокуди

Wol. Russalsky — „Der Sonnenklang“, Erzählung
Vol. Roosalsky — „The sound of the sun“, A story

Buchdruckerei D. Saschnina, Augsburg
1946

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяній! Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зломаного хреста на могилу в чужині!

Василь Стефаник

ВІТЕР З УКРАЇНИ

Печальній матері моїй

рийшла і відійшла — весна моя.

Десь за горами, за тисячними верствами є земля, де пройшли мої золоті весни, де загубив я молодість, де відцвів мій перший квітень...

Я довго - довго ніс на раменах струджених своїх сонце і тепло його в душі моїй...

Крізь вітри і бурі я йшов...

Я спотикався, спотикався і падав, але йшов по рідній землі. Золотий меч, в Дніпро-ріці освячений, я ніс із собою, бо то був меч моїх хоробрих предків.

Крізь вітри і бурі я йшов...

Та бурі зломили мене, а вітри цілунком лягли до зранених ніг моїх... І тоді я зріднivся з вітрами, і пішов у далекий світ — оманних обітованих земель...

Хай простить мені моя печальна мати за цю незгoєну біль зради, але я пішов від рідних осель...

Пішов...

Тоді наді мцю гуляли осінні вітри; гарячим палом бились у мое тіло — п'янкі і солодкі — українські вітри...

А тепер... Любов прийшла — і відійшла. Магістраль життя моє загубилась і зникла на тисячних верствах... І залишився я один — один, як зранений птах у битві звитяжній, у чистому полі, да-

леко від рідного гнізда. Але я завжди бережу
в душі моїй тепло огнесяйного сонця. А меч хо-
ваю під голову: я ще зберіг його в бою...

Тоді я говорив з вітрами моїх рідних степів,
і вони розносили по світу, по землі моїй сум і
страждання душі моєї...

Віltre з України! Прилинь-прилинь...

Я часто вихожу на дорогу, що веде у мій край
Дніпровий, і чекаю твого приходу... Ти приносиш
з собою запах землі моєї, пісню коханої дівчини,
сум немічний моєї матері... І краплинами сліз її
горя ти зрошуєш мое посивіле волосся...

Це тяжко, — о, як тяжко, віltre мій з рідних
земель, але я чекаю, завжди чекаю тебе на чу-
жині...

Ось чую: він лине — він:

Вітер з України...

ЦВІТ ПАПОРОТІ

аварські гори, вкриті снігом, димлять,
як поранкове наддніпров'я...

На землю спадає присмерк, і вечірня зоря
тремтить на вітрі, як срібнокрилий метелик...

Рвучкий, колючий вітер б'є в обличчя. Ноги
мої ледве посугаються: голод і безсоння, далекі
мандри по далекій чужині, вкрай знесили мене...
Бо загубив я на дорозі своїй щастя — цвіт папо-
роті...

І ось тепер я йду — від села до села, від хати
до хати, — і всюди мене зустрічають злі очі, злі
й чужі люди...

Я пройшов тисячі верств, я спав у степу, в
зруйнованих будівлях. Ноги мої почали затікати
кров'ю... І ніхто, ніхто не сказав мені жодного
привітного слова.

Утома, тяжка утома лягла на зранене тіло мое!

В очах мерехтить перламутрова далина і хреб-
ти синьо-загадкових гір... А десь позаду гrimить
грім...

Я підіймаюсь. Підіймаюсь — і знову в дорогу.
Від хати до хати. І всюди, як завжди, я чую одне-
єдине, до сліз болюче, слово:

— Brot?

Гарчить чорний, ситий бульдог, за мною з гуркотом зачиняються двері, і я, хитаючись, як п'яний, повільно йду з двору...

В мороці ночі — я чую — тужить дівочий голос. Тужить - ридає:

Соловейку сизокрилий,
Ой, да скажи правду, де мій милій?
Ой, да скажи правду...

І бачу я: навпроти відчинене вікно, а у вікні дівоча постать...

Божевільними очима я дивлюсь на дівчину і усміхаюсь до неї, як блудний син... Іду до вікна, а ноги тримтять... Я простягаю руки вперед, як сліпець, відчувши світло — іду...

— Де я, дівчино, скажи? І хто ти, що знаєш пісню моого краю?

Дівчина виходить до мене і бере мене за руки. І я йду за нею в теплу, освітлену кімнату; я їм ще теплий хліб і п'ю запашне молоко; я чую рідну мову, і... бентежна радість наповнює мої груди: невже, невже до мене повернулись жагучі хвилини омріянного щастя?

— Любa Marie! Marie...

Та, власне, я зовсім не знаю твого імені, моя хороша дівчино, бо я знову пішов у світ, і загубив тебе, як цвіт папороті...

Тільки в душі моїй тихою молитвою бринить твоя недоспівана пісня...

СОНЯЧНІ ДЗВОНИ

а дворі золоту осінь мережить бабине літо. Небо по-весняному чисте, кришталево-прозоре. Але зараз тиха і красна пора жовтневого листопаду...

Я прислухаюсь: десь за тюремною стіною гудуть дзвони... Як сонячна пісня — пливуть вони над містом, над корпусами будівель... А моє серце стискає туга і біль...

Осінь.

Перламутрово-сиза паморозь сідає на листях дерев, і легкі, легкі, як снігова пороша, хмаринки несе вітровіння до полум'яного заходу...

Пригадую, що сьогодні субота. Минає тиждень, як я в одиночці. А скільки їх ще попереду!

Сідаю на цементній підлозі, в кутку камери. Тремтю від холоду і mrю про волю. Це єдине, що ще тішить мене, кличе до життя. Та коли дзвони змовкають, я знесилений опускаю голову: спати! Тільки спати! Закриваю очі, але сон не приходить. Сон тікає від мене. А думки полонять і несуть мене у вир тихої, сонячної давнини моого дитинства... А потім розпач, жаль і смуток знову повертають мене до дійсності, і знову я відчуваю страшний біль самоти...

Так проходить ще день, ще ніч, ще тиждень.

А мені все ввижаються дзвони... Вони переслідують мене вдень і вночі. Здається, от-от я захлинуся від їх ридання...

На дев'ятий день ранком я прокидаюсь від шуму в коридорі. Брязкати ключі, гримлять важкі, ковані залізом двері, і в камеру, в супроводі знайомого мені, флегматичного дозорця, заходить високий, худий чоловік. На його кістлявих плечах висить накинутий старенький піджак, в руках невеличка валіза.

— Доброго ранку! — вітається він, оглядаючи камеру.

Я стримано відповідаю, але від радості в мене тремтить все тіло.. Мені хочеться підійти до цієї невідомої людини, обняти її і поцілувати, але...

Людина сідає біля дверей, кладе поруч валізу і сумно-сумно посміхається:

— Це добре, що я не один. Я вже кілька місяців не розмовляв...

— Кілька місяців? — перепитую я і жахаюсь. Посріблене волосся на його голові, біле, як крейда, обличчя, тонкі, ніби прозорі, руки, і майже нерухомі пальці — все це наводить на мене жахливі почуття...

— Бачте, молодий чоловіче, я вже п'ятий рік сижу. П'ятий рік не бачу сонця. І це вже увійшло в звичку. Знаете, коли людина бита раз, вдруге їй легше. Ось так і я: жертва часу...

— Ви, певне, вчитель — запитую я навмання.

— Так, ви відгадали — я вчитель. Колись навіть лікарем був, а от уподобав цю скромну, але благородну професію, бо знаю: нести освіту народові, це все життя нести чесність перед собою...

І коли я хочу щось сказати, він члено перебиває мене:

— Пробачте... ради знайомства. Мене звуть Андрієм Олександровичем. А прізвище — Сірко. Чудне, правда, прізвище, та для мене воно багато говорить. Прадід мій був славним запорожцем, кошовим отаманом, а я... — він криво, болізно посміхається, — я його трагічний потомок. От і все. Історія змінила світ і людей. І в цьому світі стало задушливо, тісно жити. Адже часи стерли з землі, разом з правою, все чисте, світле і розумне. Люди стали перед лицем блюznірства і сваволлі... Бо скажіть: що змінилось за триста-чотириста років у Росії? Та нічого, якщо не рахувати тисяч новозбудованих в'язниць і божевілень, мільйони замордованих і розстріляних людей...

Андрій Олександрович замовкає. Дихає важко, здається всим тілом. Потім довго і глухо, з хринотою в горлі, кашляє. Обличчя його стає ще бліднішим, ніби виліпленим із крейди.

Я дивлюсь на його зігнуту, знівечену життям, постать — кістляві плечі, втягнуті груди і запалі десь між орбіт, байдужі до всього, очі — і мене огортає невимовний жаль. Та я не в силах чимсь допомогти йому.

— У мене легені струхлявіли, як старий липовий пеньок, — каже він, трохи заспокоївшись. — І серце, шельма, не працює. Бувають хвилини, коли я живу зовсім без його участі...

Ми розмовляємо так довго, майже за північ. Більше говорить, звичайно, Андрій Олександрович. І мені приємно і радісно, що у мене є друг, є з ким відвести душу в розмові.

Але настає час відпочинку і Андрій Олександрович роблено суворо наказує:

— Ну, а тепер уже час - пора й лягати. Годі!

Він важко піднімається, стелить свій піджак в кутку камери і, підігнувши ноги, не роздягаючись, лягає. Я лягаю поруч, тулюсь до його теплих плечей, втягую голову і так само, як Андрій Олександрович, підгинаю ноги. Мені тепло і приємно. Ми зігриваємо один одного власними тілами, забуваючи навіть про те, що лежимо на холодній цементній підлозі».

Сон приходить якось раптом, несподівано.

Ранком Андрій Олександрович встає першим і будить мене:

— Вставайте! Чуете? Вставайте та послухайте, який цікавий приснився мені сон...

Я піднімаюсь. Не давши мені розбуркатись, він захоплено розповідає:

— Сниться мені, що йду я десь степом, житами, до якогось села. А степ широкий, безкрай. І я не йду, а ніби пливу. Сонце гріє, метелики снують над житами, жайворонки співають, а мені на душі так радісно, як ніколи. Я відчуваю себе господарем простору, бо я на волі. Куди хочу, туди йду, що хочу, те й роблю. І от іду я собі навпростець до села. А село ген-ген бованіє з білою церквицею. І дзвони гудуть, переливаються...

Виходжу на дорогу, а на дорозі стоїть старий-старий дідусь: в нього біла, аж до пояса, борода, біле вбрання, в руці палиця — справжній мудрець.

Зупиняє він мене і каже:

— Вертайсь, сину, туди, звідкіль ідеш... Вперед підеш — біду накличеш, а вернешся — життя збережеш. Тобі ще тридцять років жити...

І дід несподівано зник з перед моїх очей, як привид. А я прокинувся. Страшно мені стало. Лежу оце і думаю: щоб значив отакий сон? Невже...

де моя доля? Невже звільнить мене з цього пекла і я, нарешті, знову побачу сонце?

— Сон, дійсно, віщий, — кажу я, і ми довгий час сидимо мовчки. Андрій Олександрович витягає з кишені маленький блокнот, огризок олівця — дивно тільки, як він проніс все це з собою! — і щось довго, зосереджено занотовує... Потім у нього починається приступ: кашель давить його, ламає все тіло, — по впалих, зморшкуватих щоках течуть слізози...

— Проклятий кашель! — лається Андрій Олександрович ніби про себе. — Він забирає в мене всі сили. Так хочеться заснути — і не можна.

До вечора він лежить мовчки. Вночі приступ повторюється. Я сплю мало, і все прислухаюсь до його нервового дихання...

На третій день ранком, крізь сон, я відчуваю страшний холод. Тіло мое трясеться, ніби в лихоманці. Коли я відкриваю очі — на дворі вже день. Десь за мурами гріє сонце і, як в перші дні, — гудуть дзвони... І мені здається — то сонячні дзвони... На мідних струнах дзвенить сонце, грає проміннями, співає і ніжиться в небесній далі...

Я злегка торкаюсь плеча Андрія Олександровича і зауважую, що воно холодне, нерухоме. Уста зімкнуті, а очі закриті — востаннє, назавжди. Тіло його, що зігрівало мене скільки своїм теплом — тепер мертвє.

Я виймаю з кишені білу, вишиту волошками, хустину — подарунок моєї матері, — накриваю нею обличчя Андрія Олександровича, і підіймаюсь. Ще хвилину стою над ним, потім поволі, як п'яний, іду до дверей...

ВЕСІЛЛЯ НА ХУТОРІ

кутку хати, за окремим столом,
сиділа вся рідня Івана Кордоди.

П'яними голосами співали чоловіки, хтось щось
розвідав, але Кордода нічого не розумів. Роз-
ливав горілку і говорив голосно, щоб усі чули:

— Пийте, люди, бо останнє весілля в моїй ха-
ті... Останню дочку віддаю. Трьох віддав, а це
остання... Та ніхто, ніхто не знає, як важко мені
на серці! Оттут ніби ножем ріже...

Марусино, калино-малино,
А на тебе дивитися мило...

В черезсінешній хаті співали дружки, грали
музики, і, мабуть, більше для годиться, плакала
молода — Маруся.

— Дивуюся, куме, — озвався з кутка дядько
Лаврин, витираючи рукавом мокрі вуса, — до чого
ви все це говорите? Дівка, можна сказати, як ма-
ків цвіт, на відданні... Треба ж їй і пару. Та ї
з вами не вік сидіти...

— Не вік — сам знаю, та тільки посудіть,
куме: чи пара вона йому... голодранцеві, га? Най-
мит із наймитів. Десять літ моїм волам хвости
крутив, а тепер — маєте: зятьок... Ет, не розу-
місте ви мене...

Ой, були в кума бджоли... —
почав дядько Лаврин пісню, та раптом змовк:
його ніхто не підтримав. Сидів і прислухався: ве-
сілля гуло, вирувало...

В хату зайшов військовий, Фоть Перчик, дале-
кий родич Кордоди, що недавно повернувся з вій-
ська. Гостя зустрічали, як годиться, — бучно, ра-
дісно. Якихось дві, вже немолоді, жінки, оточивши
Перчика, почали стягати з нього шинелю, цілу-
вати...

— Ізвініте, я не бріт! — репетував Перчик.
— Ізвініте, я не бріт!

Потім обережно зняв шинелю з блискучими
гудзиками і, як скарб, передав до рук старшої
дочки Кордоди.

— Ну, а тепер сідайте з нами, Фотію Васильо-
вичу, — запрошуvalа стара Кордодиха, — та роз-
кажіть нам, які новості по миру ходять: чи війна
скоро буде?

— Ет, і видумає таке! — образився Кордода.
— Чоловік тільки в хату, а вона — про війну...
Вип'ємо, а потім і поговорити можна... Чи пра-
вильно я кажу?

— Я, конечно, того... можна і випити, — пого-
дився Перчик, ласо оглянувши стіл.

І чарки забрязчали. Музики в сінях грали
»туш«, — мабуть, Перчикові...

Із Київа швачка, із Київа швачка,
Та київляночка,
Із города городяночка...

— Вона в мене дочка образована, в городі
вчилася, про те кожний знає.

До столу підійшли молоді — зять Федір та
Маруся. Кордода змовк.

Маруся — повнощока, статна дівка, з помітно заплаканими очима, з білою хустиною (торочками гантованою) в руках — несміливо, соромливо привіталаась з Перчиком, поцілувала в лоб батька й матір... Федір хотів зробити теж саме, але старий Кордода взяв його за руку і сказав майже пошепки:

— Не треба!.. — І посадив поруч...

Та стоїть верба — не рік, не два,
Та рано-рано...

— Ходять такі чутки, — почав старий Кордода, звертаючись до Перчика, — ніби-то всі великі господарства мають усуспільнювати, а хутори зносити... Чи є такий закон, га?

— Думаю, нема такого закону, — сказав розсудливо Перчик, скоса, заздрісно позираючи на Марусю. — Я считаю, то все — видима брехня...

— Ну, от, чоловік правду каже: брехня! Бо з діда-прадіда хутір мій. Я, може, ось цими руками, його будував. Не може бути такого закону!..

— Дочку віддасте, — сказав поважно дядько Лаврин, — зять господарство прибере до рук — і вам, куме, менше клопоту...

Старий Кордода зморшився, кинув недобрим поглядом на Лаврина, але змовчав. Кордодиха ніяково зашарілась:

— Я вже казала: чи мало оці руки напрацювалися? Чи не час-пора вже й нам, гей, люди, відпочити? Я, куме, так думаю: прожили ми свій вік, слава Богові, напрацювалися, а тепер нехай діти нас до смерти дотримають...

Перчик підняв догори руку з вилкою, докінчив думку Кордодихи:

— Законне право маєте, тітко Мотре, бо нате вони діти...

Маруся обняла матір:

— Будемо жити, вас не скривдимо. Нічого не думайте...

І заплакала.

— Ну, от маєш: зразу в слози... Ет!

Старий Кордода нервово здигнув плечима і відвернувся.

В сінях знову заграли музики. Почались танці. Федь і Маруся піднялися й пішли до гурту молоді.

— Бач який... гордий зятьок, — не втерпів Кордода, — хоч би тобі слово промовив. Мовчить... бусурмен, тільки усміхається...

— Іване! — grimнула на нього Кордодиха.

— Чи годиться в такий день при людях... та такі слова верзти? Посоромився б...

— Люди не подивують. Хазяїном я був — не злодієм... нікого не скривдив, а мені боляче... за дочку боляче...

— Та хіба, скажіть, — знову встрав у розмову дядько Лаврин, — винен Федь, що він бідний? От похазяйнує рік-два, побачите, який господар з нього вийде...

— Это всю пустяки, — пробасив Перчик, підсовуючи до себе миску з холодцем. — Я от...

— Коли ще Федь прийшов з старостами до нас, — перебила його Кордодиха, — я говорила моєму старому: десять літ він у нас працював, і гріх сказати щось про нього... Толк має хлопець, золоті руки в нього. А те, що бідний — невелике горе. Будуть працювати, будуть і мати. Не нарікай...

— Я не нарікаю. Не розуміеш ти мене. Ет,

жінка жінкою: ти їй слово, вона тобі десять. Не люблю цього...

Встав з-за столу і поволі, похитуючись, вийшов на двір.

Дядько Лаврин провів його поглядом до дверей, випив чарку перцівки, і знову завів своєї:

Та були в кума бджоли,
Ой, та були в кума... гей!

В голові шуміло, в очах туманилось... Всі, що сиділи напроти, здавались маленькими і смішними. Тільки Перчик, з високо піднесеною головою, мрехтів перед очима, щось поважно розповідаючи про війну...

— Кинь, Фотію... дурниці! — обірвав його розповідь дядько Лаврин. — Я до тебе діло маю...

Але, яке діло, він і сам не знав.

Перчик встав і, низько-вайлувато поклонившись жінкам, вийшов услід за дядьком Лаврином.

— А хороша девка... ця Маруся, — сказав на вухо дядькові Лавринові Перчик. — Упustив я таку красавицу, дурак... га?

— Гарна дівка, тільки не для тебе...

Дядько Лаврин загадково, про себе, усміхнувся, хотів ще щось сказати, та язик заплутався, — в горлі, здавалось, пекло вогнем...

Був теплий травневий вечір. На хуторі гули парубочі голоси. А навколо лежало загадкове марево зоряного степу...

Біля клуні вони зупинились. На перекинутому кулі сиділи старий Кордода й Федь. Дядько Лаврин, розігнавши хміль з голови, напружив слух і почув поважний, стриманий голос Кордоди:

— Я не ворог тобі, Федю... Не гнівайся. Син ти мені відтепер. Послухай, що я тобі скажу...

Постоявши ще хвилину, дядько Лаврин і Перчик повернули назад до хати.

Над ставом плив місяць, а біля воріт танцювали і виспіували хлопці:

Ой, зійди, зійди, місяцю,
Та на нашу вулицю...

І місяць плив і плив... Рожевий, усміхнений, як соромливий молодик...

5. X. 1945.

Авгсбург.

В ТУМАНІ

день пройшов дощ, а зараз тихо-
війною піснею лягає на землю
вогкий туман — десь у невідому безвість відхо-
дять і зникають Тальянські гори...

— Ти чуеш? — каже дід Овсій. — Ти чуеш?
Земля дзвонить...

Прислухаюсь: сюрчить в траві цвіркун, свистять
на толоці ховрашки, перелітають з місця на місце
говірливі посміюхи...

Справді, земля дзвонить...

Ми йдемо далі. Туман застиляє нам шлях. Сі-
рою стіною він насуває на поля, лягає під ноги,
закриває все навколо...

Йдемо степом — навмання.

Дід Овсій сердиться:

— Такий дурний день, скажи, випав, га? Скіль-
ки проходити, і хоч би тобі поганенький рябчик
попався... Пху ти... нечиста сила!

Кум здригає і нашорошує вуха. Але, переко-
навшись, що нічого особливого не трапилось, по-
нуро плектається за нами далі... Я знаю, що він
голодний: весь час зиркає в мій бік, помахує
хвостом, облизується... Бідний пес!

Добуваю з торби кусок черствого хліба і ки-
даю йому. Кум хапає його на лету, і в одну мить

проковтує... І знову покірно дивиться на мене, чекає... Але в мене нічого більше немає, нічого...

Дід Овсій іде попереду, неначе вгрузає в гумову розтоплену масу: я бачу лише блідо-сизий його силует з рушницею за плечима. Часом я гублю його з виду, тоді збільшую кроки і наздоганяю.

— І де ж та... в біса, Дубова балка? Ніби провалилась... Ну, хоч убий — не втамлю. Чи не пішли ми, бува, направо десь, Грицю?

— Та де ж направо, — пояснюю я, — коли ми йшли шляхом, я добре бачив її отут.. А вітряк мені був ліворуч...

Йдемо ще, мабуть, годину, або й дві; обходимо якийсь лісок, а дороги все немає, і село ніби й справді провалилось...

— Ну, Грицю... Як ти собі хочеш, а я далі не можу йти, — категорично заявляє дід Овсій.

— Ноги не несуть. Прийдеться заночувати в полі...

Доходимо до якогось сіновалу, і дід Овсій, як стойть, падає на сіно.

Я сідаю поруч. Лише Кум стойть збоку і насторожено прислухається.

— Така, скажи, халепа: як в отій тундрі — ні кінця тобі, ні краю...

— Туман, бачте, раптово наліг, ну, а потім... ми таки стомились, трохи промокли...

— Еге ж...

Вечеряєм бідно: хліб та цибулю. Дід Овсій незадоволено буркотить:

— Хоч би дич була — повечеряли б, як годиться, по-мисливському...

За кілька хвилин, зарившись в сіні, ми лягаємо. Кум десь раптом зникає. Я кличу його, але він вперто не обзивається. Пакосний пес!

«А земля таки дзвонить», — думаю я, прислухаючись до тиші... Перекидаюсь з боку на бік, але заснути не можу. Висуваю із сіна голову і... жахаюсь: просто переді мною стоїть людина з піднятим величезним кием в руці. У мене поза шкірою пробігають холодні мурашки. Я мало не скрикую, чекаючи удару, але... удару не послідувало. Зщулуюсь всім тілом, втягую голову, а однією рукою штовхаю в плечі діда Овсія:

— Гляньте, — шепчу я тремтячим голосом, — гляньте, що це?

Дід Овсій висуває голову і я відчуваю, як він в туж мить знову ховає її в сіно... Я щось питаю його, а він мовчить: Пробую витягнути рушницю, а дід Овсій стискує мою руку, і щось застережливо шепче...

Чую, як скриплять чоботи — нові, мабуть, не інакше, як грабіжник...

Не сплю й не ворухаюсь. Не спить, певне, і дід Овсій. Ми мовчки лежимо й чекаємо: що ж буде далі? Хоч би Кум був біля нас...

Не знаю, скільки ми так лежимо. Я, зрештою, наважуюсь і знову висуваю голову: людина стоїть...

— Піть-піліть! — обзивається десь за сіновалом перепілка. І десь монотонно сюрчить цвіркун...

«Земля дзвонить», — думаю я і тримтю не то від холоду, не то від страху.

Тільки десь на світанку з'являється Кум. Я висуваю голову і, вражений, трохи не скрикую: в двадцяти кроках від нас стоїть вітряк... Махає крилами, шарудить снастями, як старий, немазаний віз...

— Пху... та на твою голову! — лається дід Овсій, обтрушуясь від сіна. — Вік прожив,

а ще такого дива не бачив. Думав, з переляку
дуба дам...»

Виходимо на дорогу. Кум, радісно помахуючи
хвостом, біжить попереду.

В селі — то тут, то там — вже займаються
світанкові вогні...

13. X. 1945.

Авгсбург.

НІЧ

а вікном туде вітер, а в сусідній камері
сумує-тужить старечий голос: «Гей, там
у полі висока могила»...

Часом вдарить грім, блискавка проніже чорне
небо ночі, і в загратованому вікні на мить вири-
нуть грізні буруни хмар...

— Ніч яка, подумайте, — прислухаючись, тихо
каже панотець Арсеній, і продовжує розповідь далі:
— На вакації, було, ми завжди з братом приї-
джаемо додому. Саме в ту пору, як знаете, почи-
нається справді гаряча робота. І от уявіть собі:
що вдосвіта нас будить мати. Ніч коротка, сон
міцний, болить все тіло, — встаємо неохоче. Бачу,
що матері шкода будити нас, але ми вже на но-
гах.

— Ще три десятини залишилось, — пояснює
вибачливо батько. — Дасть Бог, до неділі скін-
чимо...

Сакви вже наповнені харчами, коси наклепані
ще з вечора: виходимо. Батько попереду, потім я
з братом, а мати — завжди, як мати: щось за-
буде — вернеться, потім доганяє нас і всю до-
рогу непокоїтися: чи нагодує дід своєчасно телят,
чи догляне свиней, чи ввечері зачинить качок?..

Світанок такий, що хочеться йти і йти, вдихати

пахощі садків, слухати, як в селі перекликаються півні, як десь по той бік греблі шумує водяний млин...

А в полі — ще сиза мла лежить на житах — десь випорхне сполохана перепілка, росу зіб'є з колосся, зашарудить крилами — і тиша... Важкий колос, опустивши довгі вуса, до землі гнеться: теж спить... Спить, а вусами моргає: шу-шу, шу-шу...

...Панотець дивиться на фосфоричні спалахи за вікном і, ніби від утоми, опускає на груди голову. А за стіною чути той же голос: «Ой, верніться, сірі гуси, з далекого краю»...

Вже пізно. В тюремнім дворі перегукуються вартові. В коридорі гrimлять замки: то водять на допити тих, які ще не попали до камери смертників...

До наших дверей підходить двоє. Ще дверей не відчинено, а дозорець вже гукає:

— Встать!

Ми не встаємо, а лише підводимо голови.

— Поп... Кодацький — это кто? — запитує військовий в окулярах.

— Не знаюте? — іронічно-сухо перепитує панотець Арсеній. — Це я... Ми вже давно знайомі...

— Приготовitzся... с вещами! — наказує військовий. — Ясно?

— Добре, — спокійно каже панотець Арсеній. — Значить... до ями?

Військовий не відповідає. Проти прізвища Кодацького ставить олівцем великий хрест, і мовчки виходить.

У мене тримтять ноги. Голова, як сп'яніла, крутиться, а тіло холоне. Я злякано дивлюсь

на панотця Арсенія і не можу вимовити жодного слова.

— Так я вам і не доказав, — сідаючи поруч мене, тим же тоном, продовжує він. — Поки сонце зійде, ми півдесятини і впораємо. Мати стелить під копами рядно, викладає паляницю, сало, огірки, цибулю, — починаємо снідати...

Десь на других гонах дзвенить коса, а перепілка ніби дратується — вигукує: «піть-хвав! піть-хвав!» Зелені коники-стрибунці скачуть на стернях, гріються на сонці, жужать, як годинникові механізми... Чули?

— Слава Богові, — каже батько. — Врожай в нинішньому році добрий. Буде нам, буде й людям. І вам, діти...

А мати журиться:

— Діти, діти... Сьогодні тут, а завтра розійдеться у світи і старих забудете... Краще були б мужиками, аніж панами: то б і ми біля вас свої голови прихиблили.

Ми з братом тішими матір, а батько мовчить — косу мантачить...

(І знову: «Ой, вернітесь, сірі гуси, з далекого краю...»)

— А коли глянеш у далину — в очах аж міниться. Жита жовтим шовком грають, серпанковий легіт пливе над могилами, а далі — білі села красуються, як пишні діви на відданні... Е, яке життя воно... хороше.

І коли заходять конвоїри, панотець Арсеній поспішно тисне мені руку і кидає на прощання:

— Не згадуйте лихом, друже мій! І не подивуйте старому. Наговорив я вам багато і... все ні до чого. Та щоб продовжити хвилини життя, я

й розповів вам цю буденну подробицю... Проща-
вайте ж!

...Я бачу: у вікні блискавка пронизує небо
і, як метеор, падає в чорну безодню осінньої
ночі...

26. XII. 1945.

Авгсбург.

БЛАКИТНИЙ СОН

Світлій пам'яті Дори

арячий вітер п'є медові соки з полу-
м'яних гречок. Меланхолійно-тихий сум
блукає степовими гонами, пилом вкриває некошені
хліба. І десь чути, заколисану вітром, пісню: «Ой,
веселая та й доріженська, куди вони йдуть».

Ми йдемо: обоз розбитих батарей, санітарні
вози з раненими, кіннота. Відступаємо за Буг.
Стомлені й голодні...

Ой, весёлая...

— Гречки палають, як горицвіт, — каже Югена. — А голівки хилять, ніби старість... життя їх стомило...

Югена сумно посміхається, а я ловлю її загадкову усмішку, розгадую: що вона думає зараз про мене?

Ми йдемо верхи поруч. Часом Югена, ніби не-нарском, торкається стременом моєї ноги, і я, вражений, здригаю: щось ніжне, тепле, хвилююче лоскотом пробігає по тілу, зворушує в мені най-ніжніші почуття радості і тривоги...

Не витримую, пытаюсь обережно, перевіряючи поглядом кожний її рух:

— Чому, Югено, чому ти така непривітна сьогодні? Що сталося, Югено?

— Власне, нічого, — промовила і засміялась. — Я зовсім не розумію тебе...

Збентежений, я мовчу. Мовчу, бо й справді питання мое трохи дивне, наївне.

— Сказати тобі десяток банальних слів про... банальну любов? О, це забагато... Не час, мій друже!

— Але ж ти сама говорила — пригадай...

— Ха-ха! — Югена сміється. Югена сміється. Це чують вояки, що йдуть і йдуть поруч, а вона голосно каже:

— То була помилка моого серця...

Югена сміється довго. Санітар, що іде на возі, теж усміхається, — він, очевидно, підслушав нашу розмову. Мене пересмикують нервові спазми. Я щось хочу сказати, та в цю хвилину до нас під'їжджає полковник. Старий, лисий, з чорною бородавкою на потилиці, він чомусь нагадує мені трухлявого, засушеного гриба...

Югена стримує коня, сміється до нього — про мене ж забула, навіть не оглядається. Кідає поглядом блакитних очей, ніби жагучими проміннями, на полковника, і ніжно, як закохана, запитує:

— Ви були біля санітарного обозу, товаришу полковнику?

— Розуміється, був... А ви все тут, чарівницє... бавитесь? — і незадоволено кідає поглядом у мій бік. Стримує коня, і тоном наказу звертається до мене:

— Ви, товаришу, сержанте, мусите негайно їхати до... санітарного обозу. Вас там шукає капітан Глодов.

Козиряю у відповідь і галопом жену коня до санітарного обозу. Обминаю батареї, кулеметні тачанки, підводи з амуніцією — не оглядаюсь.

Знаю добре: полковник, цей старий пень, здихавшись мене, тепер, напевне, радіє з того. Злість мене бере за саме серце. А в моїх очах мерехтять і туманяться блакитні — озерця неба — очі Югени... Невже, невже я безнадійно закоханий, мушу перенести цю цінично-бескоромну зраду?

Знахожу капітана Глодова. Питаю, в якій справі він мене шукав, але той тільки байдуже знизує плечима:

— Я вас шукав? Це помилка... сержант.

Повертаю коня назад. Думаю: старий чорт на вмисне відпровадив мене, щоб не заважав. Іду повільно, обминаю обоз із раненими. Ще здалеку помічаю Югену (з пов'язкою червоного хреста на руці) і полковника. Вони їдуть поруч, щось розмовляють. Голос і сміх Югени долітають до мене. Вони їдуть з лівого боку, я переїжджаю на правий, зрівнююсь з ними, але вони мене не помічають.

Югена кокетує з полковником і вдає закохану. Дивне, дивне дівча! Адже їй лише двадцять літ, а йому понад п'ятдесят... Дивлюсь на них, а в голову лізе дурна думка: «Що таке жінка?»

— Який ви дотепний сьогодні, товаришу полковнику! — чую я голос, а потім сміх Югени. Мені стає прикро, зла й пекуча ревність охоплює все мое сество...

Гарячий червневий південь і втома від кількаденних переходів знесилують мене і хилять до сну...

Нарешті, в якомусь селі над річкою, весь наш обоз зупиняється на відпочинок. Югена і полковник, в потоці возів і військових, зникають...

Знервований, немічний я сходжу з коня, прив'язую його до загороди, а сам лягаю, витягнувшись всим тілом, на траві...

Навпроти, за річкою, пливуть некошеної жита...
За житами сумовоно стоять три вітряки, як три
чорні розп'яття...

Заплющую очі — чую, як дзюрчить річка і не-
сміливо хороводять жаби. («Гречки палають, як
горицвіт», — згадую я слова Югени)...

І бачу: по той бік річки з'являються Югена
і полковник. Ідуть не стежкою, а житами. Пол-
ковник розсипає дотепи, нахабно бере Югену за
стан, а вона ніби не помічає того, не прукається...

...На блакитному тлі неба я бачу її блакитні
очі. І все, все здається мені жагуче блакитним,
райдужно осяйним, як весняна повінь...

Очі її мені видаються навіть занадто великими,
повними блакитного сонця і простору.

Югена і полковник ідуть в жита, далі... І я вже
не бачу блакитних очей. Я тільки бачу, як пол-
ковник свавільно нахиляє свою лису голову до
обличчя Югени і...

Мене пересмикує злість. Я нашвидку виймаю
з кобури пістоля. Помічаю на лисій голові пол-
ковника чорну цятку бородавки і націлююсь. Жита
розступаються — вони йдуть далі...

Потім чорна бородавка, майже непомітно, роз-
пливається...

Я натискаю курок пістоля, але... полковник іде.

Я натискаю курок вдруге. Полковник іде... По-
хитує лисою головою, знову нахиляється до об-
личчя Югени.

Я натискаю курок втретє... Полковник іде.

Пориваюсь, щоб встати, як чую — хтось кладе
мені на голову руку, гладить мое розкуйовдане
волосся... Розпллющую очі — Югена. Вона сидить
біля мене, винувато усміхається, грає блакитними
— озерця неба — очима...

— Тобі щось снилось, любий? Щось неприємне? — і знову ніжно, як мати, гладить мою голову.

Сказати вам правду? Я скопив у свої міцні обійми Югену і довго-довго цілавав її блакитні очі; вона сміялась, а я цілавав її до безтями, як навіжений...

Блакитне небо, і блакитний сон, і блакитні очі Югени — все змішалось в моїй уяві...

Бо я, справді, був тоді найщасливішим серед щасливих...

10. XII. 1945.

Аugsбург.

МІЙ СУСІД

вечері, коли після довгих і нудних блукань по місту, я зайшов до Миколи Аполоновича, у нього вже сидів гість — старий, згорблений дідок з червоними, ніби спухлими щоками, з широкою, блискучаю лисиною, на якій відсвічувався захід сонця...

Це був, як я пізніше довідався, Дмитро Васильович Соловчинський, директор міського архіву, давній друг Миколи Аполоновича. Вони разом дванадцять років прослужили матросами на чорноморському пароплаві «Візантія». Разом кинули море і залишились жити в цьому місті.

Дмитро Васильович інколи заходив до Миколи Аполоновича, але мені ні разу не доводилося його бачити; я лише чув про нього: «Вчора в мене був мій друг», — повідомляв інколи Микола Аполонович. Або: «Ви знаєте, мій друг розповідав мені цікаву історію із морських пригод. Шкода, що вас не було».

Тепер я побачив його — товстенького, флегматичного, трохи наївного дідка, що викликав у мене чомусь неприємне враження.

— А ось і він... Сергій Григорович! — вигукнув захоплено Микола Аполонович. — Про вовка по-

мовка, а він і сам тут... Доречі, я про вас все розповів Дмитрові Васильовичу. Хай знає, з якого ви десятка герой...

Я здогадувався, про що йшла мова. Микола Аполонович мав звичку завжди докоряті мені за пасивність до жінок, за те, що я не займаюсь спортом, що тікаю від товариства, і взагалі належу до тієї категорії безнадійних пессимістів, що вже нічого не воліють від життя... Насправді ж все це виглядало, не так уже, здається, безнадійно. І, може, тому почував я себе дещо ображеним.

Та Дмитро Васильович, ніби відгадавши мої думки, поважно сказав:

— Все це звичайні дрібниці. То не людина, що про неї не говорять...

— Ну, це само собою зрозуміло, — погодився Микола Аполонович, — одначе... Сергію Григоровичу, ви занадто потайний. Як мені відомо, ви сьогодні купили глобус. Це ж для чого?

Я почервонів. Мені стало дуже неприємно за свою неуважність, тим більше, що глобус був куплений мною в подарунок на іменини Миколі Аполоновичу.

Не сказавши ні слова, я швидко вийшов у свою кімнату. На душі моїй було якось неприємно. А вернувшись, я застав Миколу Аполоновича в особливо піднесенному настрої: він весь час сміявся, кепкував з Дмитра Васильовича за надмірну повноту і це, здається, дуже тішило його. Мене ж він зустрів погордо й трохи насмішливо.

— Давайте, давайте... що ви там за... трактора купили?

— Даруйте, Миколо Аполоновичу, але я, дійсно, забув, що ви сьогодні іменинник. І тому, прошу вас, не прийміть це за неувагу...

— Слово чести, ви дуже оригінальна людина! —
широ, від душі засміявся Микола Аполонович,
пірнувши всим тілом в м'яке крісло. — З вами
буває дуже приємно провести час. — Потім він
переставив пляшки з вином на край столу, покрутів
глобус і винувато, пониженим голосом, додав:
— А ображатись не варто! Чуєте? Я все жартую.
Вам про це пора знати. Адже ми з вами холостя-
ки, а... старі холостяки, правду кажучи, завжди
трохи дивні. Так, ніби з них прилюдно зняли
останні штани... Скажете — ні?

— Можливо...

— Пробачте, що запитаю: ви географію, зви-
чайно, вчили? Дуже добре. Тоді я попрошу вас
показати нам на глобусі... припустимо, острови
Санта-Крус: де вони знаходяться і чим знамениті.
Ну, ну, прошу. Питання зовсім нескладне. Це, до-
рогий мій, я вчив ще в четвертому класі.

— Не розумію, Миколо Аполоновичу, — ска-
зав я, почервонівши, — для чого ця... непотрібна
екзаменація?

— А ви знову образилися? Яка ж нервова
молодь тепер! Я не бачу нічого поганого в то-
му, що запитав вас про це. При тому, ваш
подарунок викликав у мене багато зворушливих
спогадів...

Микола Аполонович замріяно примружив очі,
налив чарки:

— Вип'ємо, друзі мої... за дружбу!

— Многих літ! І хай щастить вам!..

— А я, Миколо, — піднявся Дмитро Васильо-
вич, — хочу побажати тобі доброї господині! До-
сить бурлакувати! Вік короткий, треба по-люд-
ському прожити його... Отож вип'ємо за ... родину!

Дмитро Васильович, випивши, скривився, сів, і почав мовчки їсти.

— Розхвилював ти мене, Митре, — хмуро сказав за хвилину Микола Аполонович. — Не чекав я цього...

— Зле побажав?

— Зле. Скажу тобі правду: другим життям я вже не зможу жити. Та й думки в мене інші...

— Цікаво... які то думки?

— Бачиш... Вирішив я повернутись на море. Сумно мені, Митре тут, на суходолі... Е, як сумно! Тільки ти можеш зрозуміти...

— Виходить, ти вирішив уже остаточно? — запитав Дмитро Васильович таким тоном, ніби мова йшла про його власну долю.

— Так, уяви собі, — остаточно.

— О, це героїчна ідея, але... мені здається, вона є лише вимислом твоєї власної фантазії. Нічого не бачу я в цьому розумного.

— Як для кого. Ти, може, волієш все життя ритись в архівах, а я люблю простір...

— Дурниці говориш, Миколо... Подумай.

— Я вже досить думав. Голова болить...

Я зрозумів, що тут потрібне моє втручання. Розливаючи в склянки прозоре виноградне вино, я увічливо, як міг, сказав:

— Ви, Миколо Аполоновичу, вже дуже далеко зайшли. Не забувайте, що сьогодні ваш обов'язок, як іменинника...

— Так, так, я розумію вас, — змінивши голос, поспішно перебив мене Микола Аполонович. — Я, справді, розійшовся. Поставте, мій друже, патефон...

За кілька хвилин все змінилося. Дмитро Васильович, розкинувшись в кріслі, і, заплющивши

очі, солодко дрімав. Я уважно розглядав на стінах картини із зображенням кораблів, моря і білих чайок. Микола Аполонович, зіпершись па праву руку, дивився у відчинені балконні двері, на місто, і щось тихо наспівував.

Ми сиділи так довго. Потім Микола Аполонович встав, засвітив електрику і пройшовся по кімнаті. Чорна, розплівчата тінь пересунулась за ним по стіні й застигла біля ліжка.

Я теж піднявся й підійшов до Миколи Аполоновича. Він стояв біля великої географічної карти й довго про щось думав.

— Пригадуєте? — запитав я, кивнувши головою на карту.

— Так, пригадую, — не дивлячись на мене, тихо відповів Микола Аполонович. — Ось бачте: острови Санта-Крус. Тут я був вісім разів. Тут же в мене залишилась любима дівчина — дочка французького рибалки — Сузанна. Вперше я потрапив на острів навесні 1915 року. Порахуйте, отже, скільки це минуло років з того часу?

— Якщо не помиляюсь — двадцять чотири.

— Ось скільки вже моєму синові...

Коли ми з Дмитром Васильовичем розходилися, Микола Аполонович сказав нам на прощання:

— Заходьте ще коли-небудь. Я люблю хороших співбесідників... І ви, Сергію Григоровичу, частіше заглядайте, — не нидійте. Чуєте?

Я обіцяв. Та сталося так, що кілька днів я був зайнятий роботою і не міг зайти до Миколи Аполоновича. А за тиждень на вулиці мені випадково зустрівся Дмитро Васильович. Він, видно, кудись поспішав, бо піт обливав його обличчя, і дихав він важко, ніби пробіг безліч кілометрів.

— Пішли! — сказав він, не зупиняючись.

— Пробачте, але куди?

— Потім, потім, голубе...

Я, відверто кажучи, злякався цих загадкових слів, і навіть подумав: чи не сталося чогось з Миколою Аполоновичем? Але, як виявилось, всі мої побоювання були надаремними. Ми застали Миколу Аполоновича, на вдивовижу, в прекрасному настрої: весело наспівуючи, він упаковував валізи.

— Так от і все, мої друзі. Ось я і їду. Ви прийшли дуже до речі...

— Та невже таки... на море? — здивувався я.

— А що ж ви думали? Я ніколи не говорю неправди. Чуєте? Ніколи!

І заспівав тихо, сумно похитавши головою:

Подалі від цеї землі...

— Ви мене, напевне, розумієте? Це дуже просто: подалі від землі, яку недоречно прийнято звати обітованим краєм... Мені нічого від вас приховувати. Я завжди кажу те, що думаю!..

І коли на пристані ми прощались з Миколою Аполоновичем, мені стало неймовірно тяжко. Хотілось щось сказати йому, потішити, але я змовчав. Хороші слова не приходили.

І було дивно: я дивився на море, в ніч, куди відпливали вогні пароплавів, і думав про далекі, невідомі мені, острови Санта-Крус...

1940 р.

С П О К У Т А

I.

асиль Заліщак вийшов з клуні. Було ще рано: за селом ледве пробивався ніжно-барвистий, як бузкове шумовиння, світанок...

Василь перехрестився, швидко пішов до хати й почав щосили стукати у вікно:

— Тійоно! А, Тійоно! Та вставай-но, вставай, ледашице! Чи мало тобі ночі? Скоро, гей, сонце припече...

Чекав, поки не встала жінка, не засвітила каганця. Потім, постоявши ще хвилину, пішов до коней. Поклав сіна, обійшов двір, скрізь заглянув хазяйським оком, бо — «Сам не доглянеш, ніхто не догляне».

За ворітми підняв кусок дошки («Розумний не загубить»), відніс до стайні й почав запрягати коней.

Вийшла з хати Тійона — Василь ніби не помітив її: робив своє...

— Та ти хоч би поснідав, Василю...

— Ну й дурна, прости Господи, жінка! Ніби-то в мене на те час є... Іди, та знову лягай, та знову лежи... хоч цілий день...

І сів на воза. Тійона метнулась до хати, ки-

нула дверми, а за хвилину вернулась з горщиком каші. Вже за ворітами всунула горщик Василеві в руки, а сама бігла за возом, щоб той горщик назад забрати. Три роки отак бігає, від людей проходу немає: сміються, глузують, як з божевільної.

Василь не єв, а ковтав кашу, шарпав віжками коней, ніби навмисне, щоб Тійона далі бігла за ним. Сідати не дозволяв.

— Ти, чоловіче - дурню, з шкури ліз — роби, а жінці що до того?

— То не роби! — кинула крізь слози Тійона.

— Поговори, дурна! Як-то... не роби?

Повернув горщика, погнав щосили коней вулицею...

В неділю не сидів. Робота завжди знаходилася: тесав дошки обкопував город, або воза ремонтував... А коли дзвонили в церкві, на хвилину кидав сокиру чи лопату, скидав картуза і поспішно хрестився:

— Прости мене, Господи, грішного...

II.

Прийшла зима — люта, холодна. Село завіяло сніgom під самі стріхи. Василь не сидів і в ці дні. Запрягав коней та іхав до лісу. Там люди з сусідніх сіл корчували пеньки — з половини.

— Поїду й я, — сказав жінці. — Там, може, й на дишель щось знайду, бо треба... А ти сиди... сиди.

— Та чи то вже така скрута? — умовляла Тійона. — Подивись, що робиться на дворі. Хоч дей день пересидь...

— Сидітимеш — дідька матимеш. Може, ще на піч порадиш вилізти?

— Сказати б діти обсіли, — додала й замовкла, бо Василь злісно подивився на неї, ніби вогнем обпік.

— Не жінка — відьма. Чорт-зна що... Без дітей того клошоту маю...

Поїхав. Тійона зачинила ворота, зайшла до хати. До вечора кужіль пряла, а ввечорі затопила в печі. Зварила пісний куліш, і знову сіла за кужіль: чекала. Довгу нитку тягнула, ніби важку думу — співала:

Порадь мене, мати,
Та порадь, старенька...

На дворі вже зовсім стемніло. В комині завивав вітер. Вікна заморозило так, ніби хто діухом їх закрив.

Василя не було. Сиділа пізно, аж поки зморилася, і, погасивши каганця, лягла.

III.

На ранок хуртовина стихла. Показалось сонце — холодне, наїжчене, але чисте, соромливо-усміхнене.

Тійона з сусідом, Марком, їхала до лісу шукати Василя. «Може, де з дороги збився, а, може, в лісника заночував» — думала, говорила Маркові:

— Отак змарнувала життя, ніби в найми продалась...

Ще здалеку впізнала своїх коней. Вискочила з саней і, загрузаючи по коліна в сніг, бігла туди... Не плакала, не радувалась. Тільки тоді, як наблизилась, все зрозуміла: ухопилася руками за дерево і так застигла, ніби зрослася з тим деревом...

На галявині, біля купи пеньків, над Василем, понуро стояли коні. А Василь лежав ниць, завіяній снігом — лице зчорніло, ніби обвуглілось; сині пальці затиснув у кулак. В кількох кроках далі лежала кожушана рукавиця...

4. II. 1946.

Авгсбург.

ЛІСОВА ЛЕГЕНДА

ущ червоної шипшини розвели чорні руки, і перекошені очі з чорного обличчя глянули на Гамалія...

Гамалія стрепенувся. Власне, він не належав до боягузів, але коли людина має при собі двадцятизарядовий кольт, вона не повинна забувати про нього...

В одну мить Гамалія приставив дуло кольта до голови невідомого. Чорні руки зникли, а на тому місті, де виглядала голова, гойдалась вітка жаркої шипшини...

— Виходь! — крикнув Гамалія тоном, який йому самому не подобався.

Тепер вони стояли один проти одного: цей велетень Тавольського лісу, ватажок повстанського загону, Остап Гамалія, і невідомий з обличчям азійця, в рваній російській шинелі. Їх відділяло два кроки — відстань, з якої кольт для противника здається не кольтом, а справжньою гарматою, наповненою пекельним жахом смерти...

— Хто ти? — суворо-динамічно запитав Гамалія.

— Мой ест узбек... понімаеш? Рускій офіцер ублі, к тебе пришол...

— То, виходить, ти дизертир?

— Хачу здес... Мой страна далеко...

— Так ти ж узбек, а ми українці. Ми за Україну б'ємось...

— Я тоже хачу за... Україна...

«Дивак якийсь», — подумав про себе Гамалія, сховав до кобури колт і наказав узбекові йти за ним.

* * *

Узбек сидів біля вогнища, підіймав жовте кленове листя і довго розглядав його з усіх боків.

— Астап! — звернувся він до Гамалія. — Почекуємо листя такої красівий, Астап?

Гамалія підсів до узбека, поклав йому на плече руку:

— Не знаю, Газар. А листя, дійсно, чудове. Скоро осінь...

— А потім зіма, Астап. Тяжело в лесу — знаю...

— Я не про те, Газар...

Гамалія подумав:

— Ти про князя Олега чув, Газар?

— Нет.

— А про Богуна?

— Нет.

— А про Мазепу?

— Про Мазепу?.. Нет...

— Ти не знаєш України, Газар.

Темний Тавольський ліс дзвенів листям; смарагдові тіні блукали лісовими закутками.

Кленове листя впало до ніг Гамалія.

— Подивись, Газар: воно сяє золотом, як моя країна. Воно жжовтіло, вітри його знесли, відірвали від крон, ми топчемо його ногами, а воно близить... га?

— Росія я знал, Грузін я знал... Україна не знал.

— Ти мусиш знати, Газар: є й Україна...
До Гамалія підійшов, з автоматом через плече,
вістовий Кошуба:

— За дві години проходить спеціальний потяг
з амуніцією і харчами. Дозволите оповістити збір?

— Оповісти, Кошуба. То добре...

Гамалія встав. І Газар встав. Біля куріння збирались повстанці.

Газар взяв за руку Гамалія:

— Послушай, Астап... Ти мнє автомат дай...

— Автомат? Для чого?

— Я хачу с вамі...

Гамалія глянув спідлоба на Газара. Газар чекав.

— Не можна, Газар. Іншим разом... Я хочу ще поговорити з тобою... Добре?

Газар мовчки, покірно сів і почав перебирати в руках листя клена...

А за півгодини він зник...

* * *

Сонце входило в чорний масив лісу, як гостре лезо. Ліс жеврів — спалахи заграв підносились, ніби фантастичні вежі барокко...

Гамалія увійшов у тінь дерева. Праворуч, за тартаком, показався димок паротяга. Обминаючи село, потяг йшов повною швидкістю...

Гамалія подав знак — і люди почали перебігати до залізничного насищу. Серед гіантських дерев, на тлі вечірніх заграв, вони нагадували гномів. Маленькі, майже непомітні, як зірване вітром з дерев листя...

Семафор був відкритий. Потяг, перейшовши міст, наблизався. І вже тоді, коли паротяг виринув з-за лісу, і зрівнявся з першим відділом засади, семафор раптом закрився...

«Це дивно, — подумав Гамалія. — Спеціальні потяги тут ніколи не зупинялися. Чи не зрада?»

Із станційного, одноповерхового будинку вийшла людина з жовтим прапорцем. Людина швидко йшла до семафору...

У Гамалія виникла думка про зраду. Він згадав про втечу Газара, і якась підсвідома нотка неспокою заворушила його мозок...

Потяг підійшов до семафору, сильно загальмував колеса, і став...

Людина з жовтим прапорцем швидко полізла на паротяг... При тому людина навіть оглянулась — це добре бачив Гамалія. Отже, сумніву не було: їй було відомо все...

«Зрада, чи ні — однаково!» — вирішив Гамалія і, піднявши вгору гранату, як сигнал, першим кинувся до паротяга...

Він бачив, як вздовж колії бігли повстанці. Розриви гранат і скрегіт автоматів на кілька хвилин заглушили повітря. Над лісом піднялась чорна завіса диму...

Снайпери били по охороні. І коли задній вагон злетів у повітря, тоді стихла стрілянина.

Тоді Гамалія побачив Газара. На паротягові машиніст-німець в'язав руки оберстофіцерові-німцеві, а Газар стояв над ними з автоматом і підганяв:

— Ну, ну, шнель... скотина! Пистро! Врем'я нету...

14. II. 1946.

Авгсбург.

КАФЕ НА МАН-КАСТРА

гавань Шмідта годину тому з Єспанії прибув торговий пароплав «Колумб». Матроси, помившись і, змінявши роби на вихідні уніформи, юрбами висипали на берег...

На пристані стояв піднесений, ярмарковий гамір: здавалось, життя цього великого міста цілком перенеслося до порту. Гамір порту творив свою, екзальтовану симфонію життя.

— От вам і земля, братці... рідна, — сказав карлик, єдиний серед тих велетнів, що складали його веселе товариство.

Їх було п'ятеро: атлет Жан (власне, Іван), Кость Наріжний, філософ і поет Каражута, скептик Модест Безрутченко і карлик.

Жан сміявся:

— Ти б ішов спати, Карле... Якого черта волочитися без діла?..

Карлик злісно глянув на Жана. Іронія Жана зачепила нотки його самолюбства. Він крикнув, голосом тугим, ніби видавленим із грудей дитини:

— Може б ти закрився... орангутанове плем'я! Недобрий сміх впливає на зуби... ти це знаєш?

Всі, крім карлика, голосно реготали. Пустинна вулиця Ман-Кастра враз ожила людським шумом; сміх Жана виділявся, як трубний голос конаючого тральщика в штурм...

— Космополіт! — зневажливо кинув Каракута. — «Люби і знай: ти цар морів»...

— Нерозумно та й нудно, — скривився Кость Наріжний. — Кинь цю сахаринну поезію...

— А ти б помовчав. Нехай собі деклямує: поети, як і перекупки, люблять поговорити...

Модест після цих слів скривився, ніби справді проковтнув порцію сахарини: він не любив жартів.

Забравшись за руки, матроси йшли цепом, зайнявши цілу вулицю. Полонянка — перша зустрічна дівчина — мусіла попасті в кільце. Любити її мав той, кого першого вона обдарувала зором ласки...

Матроси поважали закони дружби.

Жан ішов посередині. Цей красунь-велетень з бархатно-туманними очима, що мав широкі пле-чі й добру поставу тіла, завжди був переможцем. Жінки його любили за класичну красу, а, може, більше за фізичну силу — цього зовсім не Бельведерського Аполона.

Карлик тримався за руку Кості Наріжного, і відставав. Жан видавався йому Геркулесом, якого він боявся й ненавидів. В ньому він ненавидів чоловічу красу. Йому здавалось, що краса чоловіка гальмує розум, зводить з пуття навіть порядних жінок, убиває ініціативу в житті тих, що їх обминула ласка природи... Це Жан знов добрє, але серйозних сутичок уникав, і завжди в розмові з карликом був підкреслено поміркованим. Сьогоднішня сутичка його трохи нервувала...

Матроси наблизились до кафе на затишній вулиці Ман-Кастра. В цьому, далеко не першорядному мабілі, замість кафе подавалась горілка і справжні десертні вина. Жінки приходили сюди у декольтованих, цинічно-прозорих платтях, щоб

до ранку справляти чортобе весілля...

Дві жінки, власне, дві дівчини, йшли їм напроти. Жан задоволено усміхнувся. Людмила (він знов одну) зупинилася. Друга, що була з нею, злякано відсахнулась назад. Матроси утворили коло — невідома красуня невимушено глянула Жанові у вічі — і Жан першим скопив її у своїй міцні обійми. Людмила благально кинула поглядом на Жана й опустила голову. Її взяв під руку Каракута:

— Будьте втіхою моого серця... — він говорив, як справжній поет і плутався, як філософ. — Я люблю красу...

Людмила іронічно засміялася й сказала якусь сентенцію.

Карлик не витримав і теж засміявся.

Вони входили в кафе. Жан, як справжній джентльмен, пропустив уперед свою полонянку. Потім вони потонули в цигарковому димові...

Джаз надривався. Саксофон п'яно верещав, ніби скаржився на духоту. Спітнілі кельнери бігали по залі. Дві пари танцювали танго «Осінь».

— Я волію справжньої... хлібної, — заявив уже за столом Жан. — Хто проти?

Проти небуло. Нова полонянка, Іреня, тулилась до Жана і... мовчала. Кельнер ніс горілку, свіжу скумбрію, і зовсім не українські вареники. Це був парадокс традиції...

Карлик хмілів. Він наливав чарки, виголошував тости і декламував зовсім не класичні вірші Каракуті. Йому аплодували, і він був задоволений.

Модест танцював із кельнеркою. Каракута співав. Потім танцював Жан з Іреною і Наріжний

з Людмилою. Карлик виголошував тости за порожнім столом...

Починалось чортове весілля...

Потім карлик виліз на стілець і почав кликати кельнера. Джаз змовк. Всі звернули увагу на карлика. З'явився захеканий, спіtnілий кельнер.

— Роззуй мене, магомете, — звернувся до нього карлик: — добре заплатю.

Кельнер спершу не зрозумів, і щось невиразно забелькотів. Всі засміялися. Жан реготав.

— От дурень... Роззуй, кажу, мені черевики, — домагався карлик, — та посухи онучі...

Кельнер почав розшнуртовувати невміру великих черевики карлика. Їх обступили зацікавлені. Ірена підтримувала важке тіло Жана, і сміялась. В цю хвилину вона була прекрасна.

— А тепер дивись, — сказав карлик до кельнера, і струснув онучами: декілька золотих п'ятірок з брязкотом покотились під стіл... — Забери їх собі: я поважаю труд...

Під загальний сміх і здивування, кельнер поліз під стіл. Він лазив на колінах і визбирував золоті п'ятірки...

— Ах! — ахнула красуня Ірена, звільнинившись від рук Жана. Жан переглянувся з матросами...

— Ти... ідіот, Карле... що робиш? — і при тому подумав: «Це — протест кволої душі... П'ять років збирав, а тепер козирнув»...

Ірена сіла. Карлик бачив. Очі в неї були великих затуманені. Карлик уловив її загадковий погляд, і почав, з допомогою кельнера, одягати черевики...

Знову заграв джаз. І знову пілікав-скаржився саксофон...

— А великі філософи вмиралі з голоду, — го-

лосно сказав Каракута, сідаючи за стіл. — Де ж тоді закон справедливості?..

Його ніхто не слухав. І коли Ірена сіла біля карлика, Жан налив великий бокан горілки й мовчки, за одним духом, випив.

Він бачив потім, як Ірена танцювала з карликом, заглядала йому (згори вниз) в очі, схиляла свою голову з діамантовим волоссям на його плече, і кружляла в танці щасливого забуття...

Жан, похитуючись і, збиваючи по дорозі стільці, вийшов на двір...

...В ту ніч некрасивий карлик з красунею Іреною справляв перше чортове весілля...

16 лютого 1946 р.

Авгсбург.

РОМАНТИКА

звони раптом замовкають. В загори-
зонтній безграниці тане мідь. Отаман
Чечель зупиняє коня.

Десь над прірвою осіннього дня в тузі вмирає
калинове сонце. Вечірня заграва висне над селом
і попелить закосичені горизонти дальніх лісів.
А тиха ріка, як пароський мармур, лежить під
діамантовим небом...

Отаман Чечель зупиняє коня й прислухається:

...В диких комишах німо блукає осіння журя.
Тополя край шляху кладе уклін — (тополя стоїть
на околиці Ординки) — величаво прекрасна, як
пустельний сфінкс...

Біля розправи селяни уклінно відступають від
воріт. Гамір стихає. Шістдесят вершників Гайда-
мацької Сотні заповнюють площу...

Отаман Чечель сходить з коня й мовчки йде до
імпровізованої трибуни. Сотні очей дивляться на
нього в тривожному чеканні.

І коли з дверей будинку розправи троє вій-
ськових виводять діда Ригора, в натовпі знову
підноситься гамір. Біля імпровізованої трибуни дід
Ригір падає на коліна, і в німому мовчанні дивить-
ся на рожево-карміновий захід...

Там десь над прірвою осіннього дня в тузі
вмирає калинове сонце...

У Чечеля голубі, юні очі — ще дитячі, ще
з відблиском нальоту материної ласки — глибокі,
як небесна даль і ніжні, як бузковий квіт. Він
кладе на стіл книгу —

то була книга літопису романтичних днів романтичного 191... року.

Він кладе на стіл книгу й тихо каже:

— Почнемо суд, панове - громадо... Що й до
чого — ви знаєте. А хто не знає, то нехай по-
слушає. Читай, джуро!

До нього підійшов — не підійшов, а підплів —
джура в синьому, старому бешметі, з кривою шаблею
при боці, й почав голосно читати:

«Вдень третього листопада, року цього, селянин села Ординки, Ригір Мушляк, видав чотирьох козаків-українців карним загонам Шкуро. Того ж таки дня увечері, перед Службою Божою, на церковній площі їх розстріляно. Спеціальний польський суд Гайдамацької Сотні постановив: Ригора Мушляка покарати на смерть»...

В натовпі — тягуче безгоміння. Позаду зойкає
единий жіночий голос, і в туж мить змовкає.

Два сини діда Ригора стоять біля дверей розправи — суворі й мовчазні, як фарисеї. Дід Ригір тепер стоїть до них спиною і не бачить їх.

В напруженій тиші чути, як вулицями Ординки
ще снують розірвані пасма дзвонів...

— А я думаю, — порушує мовчанку отаман Чечель, — це забагато для старого. Знайдемо йому іншу кару. Як ви думаете?

Знову мовчання. Тоді до імпровізованої трибуни підходить низенький, в'юнкий дядько і, залишаючись, каже:

— Тут діло ясне: заробив — одерж те, що належиться по закону... Я так думаю: двадцять п'ять дідові, щоб не забував, якого він роду... щоб і онукам, значить, передав... Я думаю, що правильно кажу...

— Правильно!.. Бо завтра тебе видасть...

— Двадцять п'ять! — вигукують десятки голосів.

Натовп гуде. Але хтось, перекрикуючи гелготання, пропонує, щоб замість діда Ригора, належну кількість різок, поділили між собою його сини...

— ...бо то вони намовили старого, — кричить ще хтось. — Самі два роки в банді були, і тепер людей баламутять...

Заворушення в натовпі — і сини діда Ригора непомітно зникають. Шум наростає. Отаман Чечель, прислухаючись, хмурить брови.

— Бачили? — злісно кричить той же низенький, в'юнкий дядько. — Вони вже п'ятами накивали... безідейні бандити!

Дід Ригір підводить голову до церковної бані; в очах його ще жевріє відблиск вечірньої заграви, ще тепліє тиха, фанатична покора.

Отаман Чечель сходить з імпровізованої трибуни. Натовп розступається.

Дід Ригір мовчки хреститься і всим своїм дебелим тілом витягається на лаві... І коли до нього підходить сам ставничий з різкою, отаман Чечель відвертається...

...На ставку, в диких комиших, серед загадково-темних дерев, на вулицях сільських закутів німо блукає осіння жур...

Потім він чує глухий стогін, потім він бачить,
як дід Ригір встає, низько кланяється до народу,
і тремтячим голосом каже:

— Спасибі, люди добрі, що старого дурня уму-
розуму навчили! Не нарікайте, а я... повік цього
не забуду!

Отаман Чечель мовчить.

Над романтичними околицями Ординки синім
потоком пливе прозора тиша...

17. 1. 1946.

Авгсбург.

ОСІННЯ ІДИЛІЯ

I. Манилові.

одину тому, Марто, — сказав Трохим Петрович, — сидячи ось на цій лавці, пригадав я нашу далеку молодість... Колись ти, дорога моя, була 'молодою, бігала, як пригадую собі, в голубій суконці, ховалась від мене за дерева і ... завжди губила хустинки... То був поганий знак, і я часто застерігав тебе...

— Але я була чесна перед тобою...

— Була ти тоді пустотлива і непокірна. Тепер ось ти йдеш з паличкою в руці, і нагадуєш мені мою милу бабусю. Яка, скажи, страшна, немилосердна доля життя...

Марта Іванівна сіла поруч Трохима Петровича. Лице в неї було бліде, покарбоване глибокими зморшками.

— А я сиділа оце в хаті і дивилась на тебе крізь вікно. І пригадала один випадок... Якось, пам'ятаєш, ми дуже пізно гуляли тут, при місяці. То був, може, найкращий день в моєму житті. Повернувшись до кімнати, ми в темноті, на канапі просиділи десь за північ і... Це було дуже давно, друже мій. В ту ніч якраз, я це добре пам'ятаю, сталося оте нещастя з Сологубенком, якого злодії вбили в його хаті...

Трохим Петрович насторожено підвів голову.

— В тому році, — сказав він з болізним усміхом, — якраз я був у війську, дорога моя... А коли вернувся, ти дійсно розповідала мені про ту жахливу історію вбивства Сологубенка, отже...

— Ах, друже мій! — схлипнула Марта Іванівна. — Чи варто згадувати минуле? З ким в житті не буває гріха?

20. II. 1946.

Авгсбург.

ВЕЧІРНІ РЯДКИ

САМОТНІСТЬ

Надобраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле!

М. Коцюбинський.

она показалась далеко від мене — дівчина в білому — осяєна сонцем, ніби рожевий квіт весни. А сонце вже заходило і легкий подув вітру приніс до мене пісню...

Я був самотній. На самоті душа вразливіша; в тілі я відчув солодку втому, а на серці — присмну теплоту. Голос був звичайний, та він схвилював мене. Бажання зустріти ту дівчину виникло якось раптово, і я не помітив, як завернув на голос...

Тепер я чув пісню зовсім виразно, а дівчина потонула в хлібах, і я надаремно шукав її. Здається мені павіть, що все це примарилось...

Потім я побачив дівчину на шляху. З яру вийшов високий парубок з косою, і дівчина зустріла його дзвінким голосом, як справжня зозуля: — ку-ку!

Парубок підійшов до неї, і я бачив потім, як вони, обнявшись, на хвилину з'єднались в поділункові...

А я... я завернув знову на шлях, і — знову самотній — поза городами пішов до села...

— «Надобраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле!»

1946 р.

НА КРИЛАХ

Спогад здалекости віс крилами...

М. Ореєт.

умки мої на крилах. Здалекої чужини, ізкраю утомно-сніжних гір я лину до рідних осель. Я бачу: пустельні зорі, як бенгальські вогні, переливаються на куполі пустельного неба... Безкраї поля і сині хребти лісів пливуть наді мною... І ще я бачу: у рідній хатині, біля вікна сидить моя страдниця — мати: на очах сліози, а в косах — сивий смуток старості. Вона щось тихо шепче, і в її голосі ячу тихий біль і страждання.

Думки мої на крилах.

Степи і села моого краю, як в калейдоскопі, пропливають перед моїми очима. А коли я встаю ранком, і привітом ніжним вітаю сонце, я зновупускаю думки у простір... Десь там, на далекому Поліссі, живе моя мрія — пишний квіт весни, загублена любовю моєї юности — Дорина. Я бачу: вона ще лежить в ліжку, а сонце вже б'є у вікно, і вона, солодко усміхаючись, розкриває очі. Усміх її ніжний, як перший, невинний поцілунок...

Думки мої на крилах.

І знову: в путь, в космічну безвість я лину...

— Який прекрасний світ! — кажу я про себе
щоразу, зустрічаючи схід сонця.

Бо думки мої на крилах.

А життя — терновим шляхом, чужиною.

1945 р.

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Земле! Як тепло нам із тобою!

М. Рильський.

Оли сіє теплий, весняний дощ, коли веселка грає в ставу спектром полум'яного сонця, тоді парує земля і п'є вологу...

Тоді маривні поля пахнуть сонцевієм, а тихий вітер синім смутком лягає на потолочені дощами хліба, і несе над степом журу-пісню: «Розлилися води на чотири броди»...

І шумлять-вирують зелені придніпровські гори—хмарами гаптовані, дощами обмиті. А села, як білі лебеді, спустились до тихої ріки, і принишкли: здається, от-от вони зринуть у замріяну блакить неба і відлетять...

Білі лебеді...

Маривні жита пливуть і губиться на сонячних гонах вечірня лебединна пісня.

А навколо грає зеленими хлібами, зеленими полонинами — зелений шум...

1945 р.

МАРИВО

Я йшов у нікуди.

М. Хвильовий.

піду.

Піду в далекий світ — барвінковий,
омріянний, сонцесяйний. Піду так, навмання. Може,
зустріну її, може, почую голос тієї, що вразила
моє серце і кинула перше запальне слово любови...

Я знаю: сонце так само кружлятиме у космосі
примарних днів, а я так само шукатиму моєї страд-
ниці — долі...

Тоді я піду убогими селами — в темну, гро-
зову ніч, глухими дорогами, — може там я зустрі-
ну її, як перший пролісок весни, і розповім їй про
страждання душі і біль серця моого. Про все, про
все розповім...

Хай грають, натягнуті шовком, струни моого
змученого серця! А я буду співати свою пісню
сонцеві правди!

1945 р.

З МІСТ

	стор.
Вітер з України	5
Цвіт папороті	7
Сонячні дзвони	9
Весілля на хуторі	14
В тумані	20
Ніч	24
Блакитний сон	28
Мій сусід	33
Спокута	39
Лісова легенда	43
Кафе на Ман-Кастра	47
Романтика	52
Осіння ідилія	56

ВЕЧІРНІ РЯДКИ:

Самотність	58
На крилах	59
Зелений шум	61
Мариво	62

ПОПРАВКА:

З причин недогляду, в оповіданні „Лісова легенда“, прізвище Гамалія надруковано без відмін. Прохаємо читачів цю помилку виправити.

Uma 5 RM.